

A magyar irodalom filozófiai identitása*

GYENGE Zoltán**

Identity of Hungarian literature and Philosophy

The paper has two different parts. One of them offers an overview about the interpretation of connection of arts and philosophy in the history of philosophy. According to Greek philosophy, arts and philosophy are closely related. This is well illustrated by the meaning of poesis (ποίησις = creation), that means: art and philosophy are inseparable. The second part deals with the relationship between Hungarian literature and philosophy. Philosophical thinking has never played so important role in literature as in German, French, or Anglo-Saxon culture. Exceptions to this is the 20th century literature (Ady, Kertész, Nádas, Krasznahorkai). Contemporary literature, on the other hand, is becoming increasingly detached from the philosophical tradition and beginning to look for a completely different path.

Keywords: Hungarian literature, arts and philosophy

A drámai költemény a költő vizsgálatódása azért, hogy nem lehetett filozófia, aminthogy az esztétika a filozófus vizsgálatódása azért, hogy nem lehetett költő.

Szerb Antal (Szerb 1978.425.)

Jelen írás elsődlegesen arra szeretné irányítani a figyelmet, milyen szerepet játszott és játszik a filozófia a magyar irodalomban, mennyiben van hatással jelenléte vagy annak hiánya az irodalmi alkotásokra, az azokban megjelenő gondolatokra, esetleg éppen azok hiányára.

---

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** Szegedi Tudományegyetem, BTK, Filozófia Tanszék, gye@philo.u-szeged.hu

Egy biztos: azt állítani, hogy a magyar irodalom mindig is intakt volt a filozófiától, nem igaz. Hogy a kortárs magyar irodalomnál mi a helyzet, az viszont más kérdés. Ehhez áttekintjük – természetesen nagy vonalakban – a művészet (benne az irodalom) és filozófia történetileg kialakult viszonyát, abban a világ- és a magyar irodalom helyzetét.

Filozófia és művészet

A görögöknél a kettőt nagyon nehezen lehetett egymástól megkülönböztetni. Van egy kifejezés, a *ποίησις*, amely a *ποίησιν* kifejezésből származik. Jelentése valamit létrehozni, teremteni. A preszókratikus korban a filozófiára értették. Arisztotelészig a „poétikus” tevékenység a filozófia volt, és nem a költészet. Pontosabban: addig a kettő együtt.

Köztudott, hogy az ie. 6-4. század között élt görög szophoszok filozófiai tanításukat nem egyszer hexameterben, néha khitara kíséretében énekelve adták elő. A *φιλόσοφος* kifejezést bár Pythagorasz használta, Platón után, főként a peripatetikus korban terjedt el. A költő *ψευδής*-t (csalás, becsapás) művel, és fogalmilag nem különbözik a csalótól, nem volt rá külön kifejezésük. Csak a szofisták teszik meg ezt a distanciát, létrehozva a „jogos csalás, becsapás” terminusát, amelyet aztán a költőre lehet alkalmazni. Logikus, hisz a költő is olyan dolgokról beszél, amelyek nincsenek. Azaz becsapja a másikat. Elnevezést illetően tehát sokáig nincs különbség a csaló és költő között.

A lényeg azonban: kezdetben a művészet, benne a líra és a filozófia összeér, nem kell köztük különbséget tenni. „Kancáim, melyek visznek, ameddig vágyam elérhet” – kezdődik egy tanköltemény, amelyben ilyen sorok vannak: „a fénybe, kezükkel taszítván hátra fejükről a fátylat...” Parmenidész sorai Steiger Kornél fordításában. Mennyiben filozófia, mennyiben költészet? Vagy Hérakleitosz töredékei. „Nem tőlem, hanem a logosztól halva, bölcs dolog elismerni, hogy minden egy.” *Ἐν καὶ Πᾶν*. Ez a romantika jelmondatává lett. Vagy: „És ezt a kozmoszt itt, amely ugyanaz mindenkinek sem isten, sem ember nem alkotta senki, hanem volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, mely fellobban mértékre és kiszálik mértékre.” (Diels-Kranz 1934-37. B.30.) Csodálatos mondatok. Művészet? Bölcsélet? Nem mindegy?

Pontosan tudjuk, hogy a korai görög gondolkodók művei töredékekben, utalásokban, testimoniumokban és fragmentumokban maradtak fenn. A róluk való tudás bizonytalan, azt is mondhatnánk, ha Homéroszról annyi maradt volna fenn, amennyit tőle a későbbi görögök idéznek, egy nagy filozófus elveszett műveit siratnánk. Platón óta viszont valóban létezik a megkülönböztetés, de meglehetősen paradox módon. Közismert, hogy Platón kezdetben verseket vagy drámákat írt, persze akart ő politikus is lenni (az is mást jelentett, mint manapság), amely utóbbiról a híres Hetedik levélben ad bizonyosságot: „Annak idején, amikor még ifjú voltam, magam is úgy jártam, mint sokan mások. Tervbe vettem, hogy amint a magam ura leszek, tüstént a politikai életbe fogom vetni magam.” (Platón 1978. 324.b-c.) Amikor Szókratésszel találkozik, irodalmi munkássága véget ér, megsemmisíti addigi írásait, amikor pedig kivégzik mesterét, búcsút int a politikának és elhagyja

Athént. De valóban véget ér írói tevékenysége? Hisz Platón, aki szerint a művészet csak a harmadik szinten áll a létezőhöz képest, és nem más, mint *utánzás* (μίμησις), még pontosabban: az utánzás utánzása, amely távol esik a létezőtől. Ez az eszme aztán évszázadokon át meghatározza a művészetekről való gondolkodást.

Ugyanakkor a művészeteket látszólag lenéző Platón – úgy en passant – egy új irodalmi műfajt alkot. Ez a *dialógos*. De Platón más művei is irodalmi erővel bírnak. Nem véletlen, hogy az Apológiát, amely Szókratész perét írja le, dramatizálták, és a világ szinte minden színpadán játsszák. Azaz, bár a filozófiai rendszere révén a művészet elválik a filozófiától, de formáját tekintve vele párhuzamosan formálódik, alakul – egyre határozottabban.

Az antik görög számára ami lényeges, az a harmónia, amely a poézisben (bölcselet, líra, művészet? egyre megy) fejeződik ki. Ἀρμονία nem csupán összhangzást, de helyes arányt, valamint olyan kapcsot jelent, mely a széttartó erőket egyesíti, egységbe foglalja. Ha például a Jupiter szimfónia hihetetlenül erős erupcióját végigkövetjük, azt fogjuk észrevenni, hogy mindez semmit sem jelentene anélkül a néhány másodpercnyi teljes csönd nélkül, amely ezt az eruptív kitörést kíséri, mivel az arány itt a némaságnak legalább olyan beszédes tartalmat kölcsönöz, mint amit a zenei exhoráció eo ipso magán visel. A zenére a preszókratikusok közül talán éppen a püthagoreusok voltak a legérzékenyebbek. Szerintük a tökéletes zene, a szférák zenéje azért nem hallható, mert állandóan szól. Csak akkor hallanánk meg, ha egyszer elnémulna. (A harmónia kérdéséről bővebben Diels-Kranz 1934–37. DK 58 C 4.)

Azaz az arány, a harmóniában kifejezésre jutó teljesség, és a semmi dichotómiájának elégséges mértéke a tapasztalat számára elképesztő távlatokat nyújt. Nem véletlen, hogy Hérakleitosz szerint a harmónia egy belső feszültséget takar, azaz a széttartó erők közép-mértékét, amely nem engedi, hogy bármely erő túlsúlyra jusson. Mint egy íj, amelyet az ideg feszít össze. Ha túlhúzzák, széttörik, ha nem húzzák meg eléggé, akkor nem lehet vele nyilat kilőni. Azaz a harmónia nem valami lagymatag állapot, hanem tele van feszültséggel. Az érzés és megértés együtthatása ugyanis éppen a tapasztalatban válhat igazán teljessé. A belső tapasztalásban, a megélt és szellemi magában foglaló élményben, hiszen Szent Ágostontól tudjuk: in interiore homine habitat veritas. (Augustinus XXXIX.72.)

Ha a filozófia történetére visszatekintünk, a filozófia igazán akkor válik el a művészetektől, amikor megjelenik benne a szigorúbb értelemben vett *argumentáció*. Mondjuk az Organont nehezen lehetne költészetnek tekinteni, vagy csak nagyon erős túlzással, de a karteziánus filozófiát már egyenesen lehetetlen, nem beszélve a jelenkori analitikus irányzatokról. Amikor belép a tudományosságra törekvés, amelyet *Hegel* meg is hirdet, amikor kimondja, hogy a φιλο-σοφία, a bölcsesség-szeretete (*Liebe zum Wissen*) helyett egy „igazi tudás” (*wirkliches Wissen*) szükségeltetik, akkor a filozófia nem lehet más, mint tudomány. Nem véletlen, hogy legjelentősebb művének alcíme: „System der Wissenschaft”, azaz a tudomány rendszere. (Hegel 1984. 9.) A tudományosság igénye azzal teljesül, hogy a filozófia meg akar felelni annak az elvárásnak, miszerint az érték csak és kizárólag az, ami a tudományosság kritériumát kielégíti. Különös tekintettel arra, hogy az egyre inkább szekularizálódó világban a vallás helyét a tudomány foglalta el, amely sokszor döbbenetesen hasonlóan viselkedik,

mint a vallás. Megvannak a liturgiái, a kánon, megvan az egyházakhoz hasonló szervezete, megtaláljuk benne a szentek különféle osztályait, és megvan a maga szent irata is. A Q1-es tudományos közlemények az oltári szentség, a Sacramentum Altaris kiszolgálásának a szerepét töltik be; ezen közlemények együttese a Bibliát vagy Koránt, az absztraktok a szent iratokat; a szent áldozat, az eucharisztia (szó szerint: eu és charis, azaz jó áldozat) a tudományos védéseket; az episzkopális egyház szervezetének megfelel a tudományos segédmunkatárstól indulva a professzoron keresztül az akadémikusig tartó hierarchia; a szentek mondjuk a Nobel-díjasok gyülekezete, akik majd a magasságos jobb oldalán foglalnak helyet, vagy elsőként mászhatnak át a földi nirvána kapuján azokkal együtt, akik megfelelő áldozatokat hoztak a tudomány oltárán, vagy legalábbis megfelelő számú Hirsch-indexszel és impakt faktorral rendelkeznek. Mennyire igaza van Pascalnak, amikor a következőket írja: „Ha a bírák az igazi igazság, az orvosok pedig az igazi gyógyítás birtokában volnának, akkor nem kellene négyszögletes fövegeket viselniük, a tudomány magasztos tekintélye önmagában is tiszteletre készítetne”. (Pascal, 1960. 81.) Kiterjesztett értelemben ez minden tudomány szentséges mimikrijére nézve igaz.

A tudományossá válás igényével viszont a filozófia a „magán-való” szférájából a „mire-valóság” szintjére kerül, s teoretikus episztéméből praktikus technévé válik. Nyilvánvalóan mindebben nagy szerepe van annak a kihívásnak, amelyet a civilizáció, és az egyre erőteljesebb globalizáció jelent, az egyre táguló piaci lehetőségek kihasználása, ahol minden eladható: egy kabát, egy kesztyű, egy gondolat; és ahol mindent el is kell adni, mégpedig abban a formában, ahogy a mindenható fogyasztó elvárja. Ha a fogyasztó (és erre konkrét példa létezik) azt várja el, hogy egy filozófiai előadáson ne holmi Hegellel, hanem afro-filozófiával vagy grönlandi eszkimók metafizikájával foglalkozzanak – hát megkapják. Mindent a fogyasztóért. Ha azt várják el, hogy jól szabott öltönyben, szemüvegünket tudományosan törölgetve, fejünket tudományosan vakargatva konferencia előadásokat tartsunk ugyanezekről, arra is készek vagyunk – s a példák tovább is folytathatók. (Kedvenc példám egy izlandi prof. „dottir” esete, aki Nietzscheben meglátta az első feministát.)

Még komikusabb mindez a filozófiára nézve. Hegel, igen az a Hegel, aki a filozófiából tudományt akart csinálni, az esztétikai előadásaiban meglepően nyilatkozik a filozófia és művészet kapcsolatáról. Kifejti, hogy a filozófia nem a tudománnyal, hanem a vallással és a művészettel azonos gyökérből származik. Mindhárom az abszolútumra irányul, csak más és más módon. Szabadon fogalmazva: a filozófia a gondolkodás, a vallás a hit, a művészet az érzéki közvetítés által. Van egy szép mondata: „*das Sinnliche (ist) in der Kunst vergeistigt, da das Geistige in ihr als versinnlicht erscheint*” (Hegel 1984a. 61), azaz az érzéki a művészetben szellemivé válik, míg a szellemi a művészetben érzékvé. Ez tökéletesen megfelel Schelling *A transzcendentális idealizmus rendszerében* kifejtett gondolatának: „*Nehmt, kann man sagen, der Kunst die Objektivität, so hört sie auf zu sein, was sie ist, und wird Philosophie; gebt der Philosophie die Objektivität, so hört sie auf Philosophie zu sein, und wird Kunst.*” (Schelling 1985. 630.) Azaz, ha tárgyiaságot (tárgyat, mint például egy szobor, festmény stb.) kap a filozófia, akkor művészetté válik, ha megfosztják tárgyiasságától a művészetet, akkor filozófia lesz belőle. A filozófia végső ponton poézissá válik, s ekkor teljesíti be a legmagasabb rendű feladatát.

Azért lehetséges mindez, mert a filozófiát és művészetet „csekély” dolog (éppen a tárgyiaság) választja el egymástól. Mindezek alapján azt is mondhatnánk, hogy a filozófia a *tárgynélküli művészet*, a *művészet a tárgyiasult filozófia*.

Ugyanakkor a német filozófia konzekvens abban is, hogy *filozófiai háttér nélkül nem lehetséges a művészetről érvényesen beszélni*. Aki nem jut el a „szabad és megfontolt szemléletig”, az nem is érzékeli a szépség nagyságát, azaz az „egyes érzéki szépet megláthatja, de képtelen lesz megítélni bármilyen műalkotást”. (Schelling 1985.66.) Aki tehát képtelen a művészet érzéki észrevévése által gerjesztett *reflexióra*, ami a gondolkodás számára ugyanazt jelenti, mint a szép a szemlélet számára, annak a műalkotás céltalan marad, így hatása sohasem lesz teljes; a „műértő” ezen képesség hiányában csupán művészi majomkodásba foghat. Mert az alapot a filozófia biztosítja, pontosabban a *művészetfilozófia*.

Irodalom és/vagy filozófia

Nyilván ott, ahol a filozófia és az irodalom egymással közös nevezőn van, egyik sem létezik a másik nélkül. *Martin Heidegger* joggal írja: *„dichterisch wohnt der Mensch auf dieser Erde”*, vagyis a költészet nélkül az emberek gyökértelenek maradnak, s maga a költészet szava is „puszta fantáziálgatás” (Heidegger n 1983. 153.) Teljesen elképzelhetetlen, hogy egy Goethe, Hölderlin, Rilke, Kafka, Mann vagy Dürrenmatt értelmezhető lenne a filozófiai háttér nélkül.

Csak néhány példát említve. Thomas Mann *A varázshegy* elején a következőket írja: „történetünk öregebb, mint ahány esztendő, élettartalma nem mérhető időtartamokkal, napjai a nap pályafutásával; egy szó, mint száz, multsága fokát voltaképp nem az *Idő*-nek köszönheti, s ezzel a kijelentéssel hadd célozzunk s utaljunk futólag e titokzatos elem kétes és sajátosan kettős természetére”. Ebben a mondatban a platóni, ágostoni és kanti időértelmezés „in uno” benne van. Csodálatos. És tudja fokozni: „az idő, a Léthe vize; de idegen levegő is valami afféle ital, s ha hatása tán kevésbé alapos is, de annál gyorsabb”. (Mann 1988.5; 8.) Ha valaki nem olvasta Platón *Állam* című művének utolsó könyvét, nem ismeri az *Ér* mítoszt, nem ismeri az abban foglaltak szerint a sors és az igazság (*ἀλήθεια*) összefüggését, akkor igazából nem érti azt a hatalmas filozófiai erudíciót, amelyet Mann ezekben az egy mondatokban mozgat. Settembrini és a Lukács Györgyről mintázott Naphta (Marcus-Tar 1982.) vitája par excellence filozófiai diskurzus.

Kiemelten lényeges mind Mann, mind a századelő írói számára egy másik filozófus, Friedrich Nietzsche. Nietzsche, akárcsak Kierkegaard, egyszerre szépíró, egyszerre filozófus. Azaz ebből a szempontból kihagyhatatlanok. A kérdés, vajon miért?

Gianna Vattimo szerint Nietzsche egy „stilisztikai forradalmat” hajtott végre a Zarathustra megírásával, mely forradalomnak az a lényege, hogy bizonyos értelemben túllép minden hagyományos és ismert megszólalási metóduson, és valami egészen újat, sőt meglepőt akar megalkotni. De van-e, illetve létrehozható-e olyan új forma, amely ne kapcsolódna valamilyen szálon az eddig ismert megszólalási eszközökhöz? Kétlem. Maga

Vattimo is azt mondja, hogy a Zarathustra „forradalmi” ereje abban áll, hogy „nem eszszé, nem traktatus, de nem is aforizma-gyűjtemény – azaz nem azokról a formákról van szó, amelyeket Nietzsche addig használt. Szorosabb értelemben lírának sem nevezhető.” (Vattimo 1992.59.) Pedig éppen a stílust és nyelvezetet látja „forradalminak” Nietzschében a George kör (George, Bertram, Hildebrandt, Gundolf), és ekként válik az európai írók és költők meghatározó élményévé.

Olyannyira, hogy az egyébként sokszor „afilozofikusnak” titulált magyar irodalomban soha nem látott helyet kap. Gondolok a Nyugatra, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, Tóth Árpád levelezésére, Ady vagy József Attila Nietzsche élményére, és a sort hosszasan folytathatnám. Juhász Gyulára tett hatása egyenesen elementáris, ahogy azt egyik verse is mutatja:

*Mindig magányosabb lett
És mindig vakmerőbb,
Míg végül sírva térdelt
A győztes sors előtt.
És hallgatott az éjben,
Mely körülvette őt,
Míg mosolyogva állt meg
Az elmúlás előtt.*

A címe: „Nietzsche”. A vers maga pontosan mutatja, hogy Juhász alaposan ismerte (és értette) Nietzsche filozófiáját. Vagy Ady, aki saját bevallása szerint egy debreceni tanártól hallotta először a nevét, ugyancsak tökéletesen érti Nietzschét: „mégis talán költő volt, akiktől legjobban megcsömörlött, mert a saját fajtája. De nem volt békítő költő, mert ezeket különösen utálta: csak azokat a költőket szerette, akik új költői hasonlatot, tehát új Istent hoztak”. A Zarathustra fordításáról pedig ezt írja: „E példátlan félázsiai társadalomban, amely a mienk” – ezt részletesen nem magyarázza, de minek?, olvasni kell Prohászka-t, megértjük – „kellett magyarul tolmácsolni már Nietzsche legnietzscheibb művét.” (Ady 1996.164.) Hogy mennyire jogos Ady címkéje, arra álljon itt a „kiváló” Prohászka Ottokár néhány magasröptű gondolata: „Ó szép élet, erős, földi élet... álmodozik Nietzsche, a migraines, beteges szobatudós, a könyvmoly, a XIX. századbéli német filolog, aki belefúrta magát a régi klasszicizmusba, mint csibor a vizes kádba” (Prohászka 1996.113.) Vagy hozzá méltóan egy cisztercita szerzetes, bizonyos Platz Bonifác dr. írja: „Az elme, amely ez égbekiáltó káromlásokat szülte, és megfogalmazta, elszórt, elszáradt. Nietzsche örültek házába került s tizenkét év hülyeség után 1900-ban agylágyulásban halt meg. Tehát mégis van Isten.” (Platz 1996b.172.) Prohászka és Platz szerencsére nem tartoznak a magyar irodalom nagyjai közé.

Miben áll azonban az a hatás, amit Nietzsche, Schopenhauer vagy Kierkegaard tett az európai irodalomra, többek között a 20. századi magyar irodalomra is? A fentiek mellett egyet-értek H.J. Schmidt megjegyzésével, akinek Vattimo elemzésével egybehangzó megállapítása,

hogy Nietzsche a „kis formák mestere”. Már, ami a stílus illeti. (Schmidt 1983. 203.) Viszont ez kiegészítésre szorul. Véleményem szerint a *biblikus* hangvételnek az *iróniával* vegyítése okozta ezt a hatást.

Az egyik tehát a *stilus*. Az esszéisztikus, helyenként valóban biblikus vagy profetikus stílus (ld. Zarathustra) teljes egészében plauzibilis az írók és költők számára. A filozófia hangvétele a német idealizmus után ugyanis megváltozott. Közelebb került az irodalomhoz, amit a romantika igen nagy mértékben felerősített. Ebből érthető a pontosan ezeken a szerzőkön (Nietzsche, Kierkegaard, Schopenhauer, Schlegel fivérek) alapuló egzisztencializmus hihetetlen hatása a 20. században. A tudománynak gazsuláló filozófia senkinek sem kell, persze azon a szűk körön kívül, akik művelik. Szélesebb közönség, így az irodalom számára is teljesen hatástalan marad a pozitívizmus, a logikai, majd az analitikus vagy a kognitív filozófia. Közös bennük, hogy dögletesen unalmasak, és meggyőződésük szerint a művelőiknek azt a fájdalmát fejezik ki, hogy nem lehetett belőlük matematikus vagy természettudós. Ezzel szemben, ami az írókat és a filozófusokat összeköti, hogy mindkettő ír esszét. Az esszé, amit Montaigne-nek köszönhetünk, látszólag könnyű, igazából azonban igen nehéz műfaj. Ironikusan hozzátehetjük: talán az esszé meg az a hiányt leplezi, hogy a filozófus nem költő, a költő pedig nem filozófus. Ám az esszében a kettő összeér.

A másik a már említett *irónia*. Az irónia ugyanis a szabadságot jelenti az író számára, és minél több az alkotásban az irónia, annál több a szabadság. Az irónia ismét csak a filozófiából, jelesül Szókratésztől származtatható, modernkori legnagyobb alakja pedig Kierkegaard. 1841-ben a Hamlet után a második legnagyobb dán éppen ebből a témából védi meg disszertációját (Kierkegaard 2004.), amely aztán könyv alakjában is megjelenik, és amely azóta kikerülhetetlen dokumentuma minden, az iróniával összefüggésben megfogalmazott gondolat számára. Az irónia távolságtartást jelent, ahogy Kierkegaard írja: negativitást, amely lehetővé teszi az egyén számára, hogy a saját belső és szuverén, egyéni szabadságon alapuló világát építse fel, egy külső, sokszor impasszibilis, sokszor kifejezetten zavaró külvilággal szemben. Az író vagy filozófus, aki külső erőktől függ, nem szabad, nem autonóm. Ha egy ideológia alapján áll, akkor sem szabad, és ugyanígy nem autonóm, tehát nem író, nem filozófus, legfeljebb annak árnyképe. Láttunk/látunk ilyeneket. Folytathatnánk: az ember, aki... nincs értelme.

Magyar irodalom és/vagy filozófia

A magyar irodalom egészét nézve a II. világháború előtti szellemi élet nagyon erősen kötődik a filozófiához. A fent említett óriások (Babits, József Attila, Ady stb. – és persze a névsor nem teljes) írásukban olyan bölcséleti háttérrel képeznek, amely egyedülálló a magyar költészet és próza történetében, és fogalmunk sem lehet, hogy mi lett volna belőle, ha a háború utáni ideológiai zűrzavar nem vágja ketté. Ennek ellenére a háború utáni irodalomban, Örkény, Weöres, Pilinszky, majd a 80-as évek Nádasa és Eszterházyja tovább viszi ezt a hagyományt. A posztmodern megjelenése és virtuális jelenléte ugyancsak

megtart egyfajta filozófiai jelleget, bár hozzá kell tenni, hogy a 80-as, 90-es évek posztmodern profétái talán ismerik Derridát, de azt, ami a posztmodern bázisát jelenti – nevezetesen Heideggert és Gadamert – kevésbé. A német filozófiai tradíciót pedig egyáltalán nem. Fontos, hogy a posztmodern nálunk döntően csak a formai elemet jelenti, olyan írás, mint Umberto Eco számos műve, a magyar irodalomban elvétve akad. *A rózsza nevének* egy igen érdekes leírása jut azonnal eszembe, amikor a „ló” fogalmán keresztül Eco a teljes universale vitát besűríti néhány oldalra. Amit persze az olvasók töredéke sem ért. (Megjegyzem, egyszer, még a 80-as évek végén, vagy a 90-es évek elején olvastam egy olasz lapban megjelent riportot Ecoval. Ebben megkérdezték, hogy milyen érzés a posztmodern pápájának lenni. Eco válasza magáért beszél: „azt még nagyjából tudom, mi az a pápa, de azt nem, mi az a posztmodern”.)

A nagy öregek aztán elmennek. Weöressel a Psyché leheletfinom filozófiai hátterével, a lírából Pilinszky metafizikus verseivel, melyekre kimutathatóan nagy hatással van az ugyancsak mélyen hívő Søren Kierkegaard. Ahogy Nemes-Nagy Ágnesre is. És a sort tovább lehetne folytatni. Utánuk még ott van egy olyan nemzedék, amely megkísérli a szép-írásban a gondolatot megfogalmazni. Sokszor gyökeresen új formát keresve, mint például Szkárósi, Zalán és (nem sokan) mások. Majd a 90-es évek közepétől mintha valami megváltozna. Nem jó irodalmat úgy olvasni, mintha szépírás órán lennénk, és csak keresni, merre van a hegeli-manni értelemben vett reflexió, a kierkegaard-i értelemben vett fantázia. Ha mind-ez csak ötlet, akkor az stílárís, általában tartalmi elem nélkül. Emellett persze ott volt/van, sajnos egyre kisebb számban, az a nemzedék, amelyre mindez nem igaz. Ezt érzékelhetjük *Krasznahorkai Lászlónál* nagyon erős Nietzsche hatással. Nála Nietzsche mellett jelen van egy nagyon erős és meggyőző filozófiai és általános műveltség, amely egészen olyan, nagyon nem szépirodalmi műhöz is visszavezethető írást is magában foglal, mint *A szellem fenomenológiája*. Nem véletlen, hogy saját bevallása szerint is, nem lehet integrálni a magyar irodalomba. (Egyszer egy beszélgetésünk során Krasznahorkai mondta, hogy ismeri ezt a művet, olvasta, és valamikor újra fogja olvasni. Amiről az jutott eszembe, hogy egy alkalommal, Weimarban, egy társaságban beszélgetve többen arról elmélkedtünk, hogy ki milyen könyvet vinne magával egy lakatlan szigetre. Slavoj Žižek, aki akkor ott kutatott és jómagam a fenomenológiára szavaztunk.)

A leginkább bölcseleti hátérrel rendelkező író azonban kétségtelenül *Kertész Imre* volt. Egy mondat a Gályanaplóból: „A rossznak is van etikája. Az etikum az a transzcendens fény, amely minden anyagon átsugárzik; e fény nélkül kétségessé és elfogadhatatlanná válik minden, jelenléte viszont minden ellentmondást elnémít. Nyilvánvaló és súlyos köze van a halálhoz.” (Kertész 1992.16.) Rilkéhez, Mannhoz és a német irodalomhoz hasonlóan ebben az egy mondatban ott van egy nagyon széles gondolatkör: a kanti etika, Schopenhauer erre adott reakciója, és egyben a velük történő polémia. A mondatokat bőven lehetne sorolni ebből és más műveiből is. Ha ma ezeket egy kortárs író írná, nem is kerülne be az irodalmi közélet belső köreibé. Kertésznél azonban van egy mű, amelyet meggyőződésem szerint – ahogy a fentebb említett Eco könyvet – csak nagyon kevesek értenek meg széles e hazában. (Persze enélkül is lehet műveket szeretni.) Ez a *Kaddis*. A teljes megértéséhez ugyanis nagyon alaposan kellene

Kantot és Hegelt ismerni, mert Kertész van olyan „galád”, hogy egyes textusoknál nem foglalkozik azzal, tudja-e a nagyrdemű, hogy miről van szó, feltehetőleg úgy gondolja: aki nem tudja, az megérdemli. Mire gondolkod? Például erre a mondatra: „Aki észszerűen néz a világra, arra a világ is észszerűen néz: a kettő kölcsönösen meghatározza egymást – mondotta újra csak H., nem H., a vezér és kancellár, hanem H., minden vezérek, kancellárok és egyéb címzetes uzurpátorok nagyszabású látoka, filozófusa, udvari bohóca és válogatott ingyencségekkel szolgáló főpincére, akinek, attól tartok, ráadásul tökéletesen igaza is van, mindössze azt a részletkérdést kell elmélyülten tanulmányoznunk, hogy miféle ész is az, melynek a világtörténet a képe és a tette, továbbá, hogy kiknek az észszerűségére néz a világ is észszerűen.” (Kertész 2002) Tökéletesen pontos. Természetesen Hegelről van szó, de ami lényeges, hogy Kertész pontosan tapint rá a kijelentés igazán érzékeny pontjára, vagyis az ész igazi természetére. Erről eszünkbe juthat az az anekdota, miszerint Hegel egyik órája után egy hallgatója azt találta mondani, hogy „szép, szép, professzor úr, csak mindennek semmi köze a valósághoz”. Mire Hegel válasza: „elég nagy szégyen az a valóságra nézve”. No, de pontosan ez az „érzékeny rész”, amelyre Kertész rámutat: *mi az ész?* Ez csak egy triviális példa Hegelről, akit Kertész „főpincérnek” nevez, ám a szöveg teles-tele ilyen utalásokkal. És persze Nietzsche és Schopenhauer élményekkel.

És végezetül, de nem utolsósorban Nádás, Határ Győző és Eszterházy.

Nádás Péter filozófiai műveltsége közismert. Csak egy mondat példának, hogy mennyire pontos a megértés: „Szókratész a saját daimónját hallja beszélni Alkibiadész szépségének láttán. Alkibiadész ellenben nem ismeri fel a saját daimónját Szókratész bölcsességében.” (Nádás 2018.) Ebben nem csupán a szimpózium során elhangzott alapvető gondolatok szólalnak meg Erósról, hanem az egész neoplatonikus tradíció, kiváltképp Ficino (vö. erosztész – eromenosz kettőssége). És a sort még bőven lehetne folytatni. Nádással kapcsolatban több, mint jogos Perecz László megjegyzése: „akadnak a kortársi irodalomban más nagyságok is, akik időről-időre ostorozni szokták a magyar kultúra antifilozofikus/afilozofikus karakterét. Mint a filozofikus költészettel jelentkező Eörsi István, aki a maga munkássága értő befogadásának akadályát fedezi föl a *gondolkodásra képtelen hazai irodalmi életben*. Vagy mint a fontos bölcséleti esszévilágot megteremtő Nádás Péter, aki mindegyre fölsérlemezzi a magyar kultúra filozófiátlanságát, a magyar filozófia gyöngeségét meg a magyar nyelv csekély teoretikus teljesítőképességét.” (Perecz 2019. 148.)

Határ Győző pedig külön történet. Határ magát leginkább filozófusnak vallotta, az *Özön közöny* című munkája kifejezetten a magyar filozófia történetével foglalkozik, amelybe magát is beleszámította. Azt írja, hogy övé „a legnagyobb nemolvasótábor, amelynek olvasói elvárásaiban a filozófia nem él s nincs jelen.” (Határ 1997.19.) Vagyis a filozófia elmellőzött lett, nincs eléggé jelen a kulturális térben, ami feltehetően igaz. Persze a filozófia soha nem volt tömegsport (ahogy azt többször leírtam), és isten mentsen meg attól, hogy az legyen. Sehoh az európai kultúrában. De erudícióként akár a német, francia vagy angol-szász irodalomban megtalálható. Perecz ismét Határról: „Íróként szokás számon tartani, maga szívesebben gondolja önmagát filozófusnak. Nehezen áttekinthetően kiterjedt életművének rétegei közül alighanem a bölcséleti réteg a meghatározó, írói korpuszában

a szépirodalmi művekhez képest terjedelmileg valószínűleg nagyobb hányadot képeznek az értekező prózai-bölcseleti munkák.” (Percz 2019.146.) Ám pontosan az irodalomnak köszönhetően át- és átszövi a kultúra egészét, Határ számára a kérdés az, hogy mennyiben igaz ez a magyarra nézve. Határ soha nem végzett filozófiai stúdiumokat, de szinte falta a filozófiai műveket, talán egy magyar íróhoz sem hasonlíthatóan. Mire való szerinte a filozófia? Kiváló gyógyszer a tudatlanság ellen.

Eszterházy Péter esetében nem véletlenül utalok most a Hasnyálmirigynaplóra. Mindenki ismeri, mindenki tudja, hogy ebben az írásban a szerző közvetlenül és nem fikcióként szembesül a halállal. Mennyire igaz Schopenhauer görögökre utaló megjegyzése, miszerint a filozófia a halállal való foglalkozás, és ha nem lenne a halál, filozófia sem létezne. „*Der Tod ist der eigentliche inspirierende Genius, oder der Musaget der Philosophie, weshalb Sokrates diese auch thanatou meleté definirt hat. Schwerlich sogar würde, auch ohne den Tod, philosophirt werden.*” (Schopenhauer 1844.542.) Azaz a halál a filozófia voltaképpeni inspiráló génusza vagy múzsája, ezért mondta Szókratész, hogy a filozófia „thanatu meleté”, a halál tudománya. Ha nem lenne halál, filozófia sem volna. *Eszterházy* egyik nagyon komoly, talán a legmélyebb önvallomásának tartom a következő részt: „Nem akarnék úgy tenni, mintha volna érzésem a bölcelethez, csak úgy, fecsegve mondanám (...) nyelvem mindig erősebb volt, mint az eszem...” Zárójelben jegyzem meg, mintha ezzel az alábbi platóni mondatot igazolná: „Egyszóval megtudtam a költőkről is, hogy nem a bölcsesség folytán költik, amit költenek”, és, teszi hozzá: „semmit sem tudnak arról, amiről beszélnek”. (Platón 1978a. 22.c.)

Ez két okból lényeges: *Eszterházy* szerint *egyrészt* a nyelv fontossága és primátusa teljesen egyértelműen elengedhetetlen, anélkül irodalom nem létezik. Azaz nem arról van szó, hogy bölceleti tantételeket kell mindenképpen versbe foglalni. Bolond, aki ilyet állít. Volt ugyan erre példa, Johan Ludvig Heiberg (Kierkegaard és Andersen kortársa) a 19. századi Dániában a hegeli filozófiát (!) vitte színpadra (*Fata Morgana*). Bukott is vele jó nagyot. *Másrészt*, aki ezt mondja magáról, biztosan nincs híján a bölceletnek. Pontosabban: ha valaki ezt mondja magáról, mint *Eszterházy*, azzal éppen azt bizonyítja, hogy igenis van érzéke a bölcelethez. És annak igényéhez. Filozófiai műveltségét és bölcelet iránti vágyát mutatja, hogy soha egy művében sem kerül elő annyi filozófus, mint éppen ebben az utolsóban. Mintegy igazolándó a fentebbi schopenhaueri/szókratészi mondas igazságát. Szókratész, Leibniz, Wittgenstein és sokan mások név szerint is meg vannak említve a könyvben. És végül egy érdekes megjegyzés tőle: azt írja, ha ennek vége (ti. a betegségnek), akkor filozófiával kell foglalkoznia.

Összegzés

Összegezve: a filozófia és a művészet, benne az irodalom, a görögöktől kezdve igen sokáig együtt élt, együtt lélegzett. A karteziánus hagyomány, majd a tudományos igénnyel fellépő filozófia, a mostani analitikus kínlás elidegenítő hatású volt és maradt, ahogy

a szaktudományként a filozófiát elfogadni tagadók, úgy a nagyközönség számára is. Az ezt művelők soha el nem évülő „érdeme”. Egy zárt világ jött létre, ahol egy sajátos tolvajnyelven beszélget néhány ember egymással úgy, hogy közben semmiről sem vesznek tudomást. Ezt hívják ma filozófiának, ezt tanítják egyetemeken, ezekből lehet olyan senkit nem érdeklő cikket írni, amelyet jegyez a Web of Science stb.

Azaz a filozófiának is bőven van mit söpörni a maga háza táján. A 18-19. században, majd még inkább a romantika óta a korábbi kapcsolat a művészetek és a filozófia között újjáéledt. A koegzisztencia szemmel látható volt a 20. századnak nem csupán a világirodalmában, hanem a magyar irodalomban is. Ez a folyamat egészen a 20. század végéig tartott.

Onnantól viszont valami más vette át a helyét. Ami nem biztos, hogy baj. Ám ha az irodalom megmarad a szépírási házfeladat-készítésnél, akkor igaz lehet, hogy a pusztán „érzéki szép vagy kellemes” művészetnek csak a látszatát hozza létre (Hegel), azaz „olyan mint-ha” érzést kelt. A műítész laposan pislogva remekel, miközben a szellem egy kicsit arrébb megy. De talán csak a megfelelő alkalomra vár.

Irodalom

- ADY, Endre 1996: Nietzsche és Zarathustra. In: *Nietzsche-Tár*. Szerkesztette Kőszegi Lajos – Laczkó Sándor. Veszprém: Comitatus.
- AUGUSTINUS: *De vera religione*.
- DIELS-KRANZ 1937-37: *Die Fragmente der Vorsokratiker* I–III. Berlin.
- HATÁR, Győző 1997: *Özön közöny*. Békéscsaba: Tevan Kiadó.
- HEIDEGGER, Martin 1983: *Denkerfahrten*. Frankfurt am Main: Klostermann.
- HEGEL, G.W. 1984a: Vorlesungen über die Ästhetik. *Hegels Werke in 20 Bdn*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HEGEL, G.W. F. 1984: Phänomenologie des Geistes. *Hegels Werke in 20 Bdn*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KERTÉSZ, Imre 1992: *Gályanapló*. Budapest: Magvető
- KERTÉSZ, Imre 2002: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Budapest: Magvető
- KIERKEGAARD, Søren 2004 : *Egy még élő ember írásaiból / Az irónia fogalmáról*. Fordította Soós Anita, Miszoglád Gábor. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- MANN, Thomas 1988: *Varázshegy*. Fordította: Szöllősy Klára, Budapest: Európa.
- MARCUS-TAR, Judith 1982: *Thomas Mann und Georg Lukács*, Köln–Wien : Böhlau.
- NÁDAS, Péter 2018: *Az égi és a földi szerelemről*. Pécs: Jelenkor.
- PASCAL, Blaise 1960: *Pensées*, Lausanne: Ed. Rencontre
- PLATZ, Bonifác 1996b: Nietzsche Frigyes: Im-ígyen szóla Zarathustra. In: *Nietzsche-Tár*. Szerkesztette Kőszegi Lajos – Laczkó Sándor. Veszprém: Comitatus.
- PLATÓN 1978: *Levelek. Platón Összes Művei III*. Fordította Faragó László, Budapest: Európa

- PLATÓN 1978a: Szókratész védőbeszéde, *Platón Összes Művei III*. Fordította Devecseri Gábor, Budapest: Európa
- PERECZ László 2019: *Határ, a Győző: Állandó tekintettel a filozófusra*, In: Alföld: Irodalmi művészeti és kritikai folyóirat 70 : 12.
- PROHÁSZKA, Ottokár 1996a: Két világnézet. In: *Nietzsche-Tár*. Szerkesztette Kőszegi Lajos – Laczkó Sándor. Veszprém: Comitatus.
- SHELLING, F.W.J. 1985 System des transzendentale Idealismus. In: *Ausgewählte Schriften*, Frankfurt: Suhrkamp.
- SCHMIDT, H.J 1983.: Philosophie als Tragödie. In: *Grundprobleme der großen Philosophen III*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SCHOPENHAUER, Arthur: 1844 *Sämtliche Werke in sechs Bdn*. Leipzig: Reclam,
- SZERB, Antal 1978: *A magyar irodalom története*. Budapest: Magvető.
- VATTIMO, G. 1992: *Friedrich Nietzsche*. Metzler: Stuttgart / Weimar

Filozófia és irodalom

Dr. Péter Ábrahám, a magyar nyelvészet és irodalomtörténet szakértője, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) kutatója, aki a magyar nyelv és irodalom történetét vizsgálja. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak.

Az országos nyelvészeti konferencia a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak.

Az országos nyelvészeti konferencia a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak.

Az országos nyelvészeti konferencia a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak. A képen látható dokumentumok és képek a magyar nyelv és irodalom történetéről szólnak.

Filozófia és irodalom

Magyar Tudományos Akadémia – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács

2020

Filozófia és irodalom

Lektorálta: Benyovszky Krisztián
Tibor Pichler

Szerkesztette és az előszót írta: Mészáros András

© Szerzők

© MTA – Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács
Budapest – Somorja 2020

ISBN 978-963-508-943-7

FILOZÓFIA ÉS IRODALOM

Tartalom

Előszó	9
Lehetséges világok versus fiktív világok	
Ropolyi László <i>A virtualitás mint az irodalom ontológiája</i>	13
Gyenge Zoltán <i>A magyar irodalom filozófiai identitása</i>	31
Valastyán Tamás <i>Alternatíva vagy aporia? Irodalom és filozófia lehetséges viszonya</i>	43
Gábor György <i>Az irodalom mint eszköz</i>	53
Sándor Klára <i>Filozófia, irodalom és nyelv – családi hasonlóságok</i>	68
A magyar irodalom és a filozófia	
Perecz László <i>Bessenyei és Eötvös. Filozófus vagy irodalmár?</i>	93
Mester Béla <i>Színpadai és valóságos személyiségek. A Takáts Éva-vita antropológiai tanulságai</i>	105
Tverdota György <i>A művészet kérdése és a „proletárság”. József Attila érett költészetének bölcséleti háttere</i>	118
Kovács Gábor <i>A korabeli válságfilozófia megjelenése Németh László Tanú-korszakának esszéiben</i>	125
Madách Imre	
Máté Zsuzsanna <i>A megformált filozofikum Madách Imre Az ember tragédiájában</i>	138
Békés Vera <i>Az ember tragédiája és az úgynevezett „Marslakók”-rejtély</i>	150
Striker Sándor <i>Az ember tragédiája és a magyar egyezményes filozófia</i>	165
Dusik Anikó <i>Ádám, a szabad akarat és a nyelv hatalma</i>	181
Bolemant Lilla <i>A halhatatlan feleség: Fráter Erzsébet</i>	193